

BOEKBESPREKINGEN

Dr. H. E. Heimans, Het Karakter van Willem III, Koning-Stadhouder. Proeve eener psychografie. 298 blz. H. J. Paris, Amsterdam, 1925. Prijs f 4.25.

Is in de eerste plaats de historicus of wel de psycholoog bij dit werk geïnteresseerd? Moet de nadruk worden gelegd op de karakterbeschrijving van Willem III als resultaat van het historisch onderzoek van de Schrijfster, waarbij dan gebruik gemaakt is van indeelingen der huidige psychologie? Of valt de klemtoon op den tweeden titel: „Proeve eener Psychographie”? In dat geval is de figuur van Willem III bijzaak en misschien slechts middel; het doel van den arbeid, het toepassen van de psychographische methode. Deze toepassing kan dan haar motief vinden in den wensch om den historicus te toonen, dat hij bij zijn arbeid met vrucht gebruik kan maken van classificaties der hedendaagsche psychologie. Ook zou de bedoeling kunnen zijn om, met het oog op de psychologie, de bruikbaarheid van een of eenige harer systemen te toetsen aan historisch materiaal, en om eventueel verbeteringen aan te brengen.

De auteur heeft een tweeledig doel. Eenerzijds is het haar te doen „om voor het weergeven der psychische individualiteit een zoo algemeen en neutraal mogelijke methode te vinden”. Anderzijds heeft zij den weg der systematische psychographie gekozen „om te ontkomen aan het gevaar, van een zóó aangrijpende, zóó fel omstreden figuur als Willem III, door intuïtieve karakterbeschrijving te subjectief, te weinig critisch te behandelen”.

De figuur van Willem III is dus eveneens doel. Beide doeleinden zijn overigens zeer goed te combineeren, de meer critische behandeling „sine ira et studio” is immers het gevolg van de toe te passen wetenschappelijke methode, en bij toepassing heeft men uit den aard der zaak een object noodig.

De keus wordt ook nader gemotiveerd. Verwacht wordt, dat de figuur van Willem III bij nader psychologisch onderzoek iets bijzonders zal opleveren. Door de kracht van zijn persoonlijkheid trad hij niet alleen sterk op den voorgrond, maar door tijdgenoot en nageslacht is hij zeer verschillend en in uiterste tegenstelling beoordeeld, verheerlijkt en verguisd. En verder: het was zaak om een veel en nauwkeurig bestudeerde en in rijke literatuur beschreven persoonlijkheid te nemen, om een zoo uitgebreid mogelijk materiaal voor karakter-onderzoek te bezitten.

Op grond van de dubbele probleem-stelling, dringt de vraag zich op: wat geeft het werk van Dr. Heimans den psycholoog, wat den historicus? Ik acht me slechts bevoegd om het eerste gedeelte dezer tweeledige vraag te beantwoorden.

De psycholoog zal zich, dunkt me, in de eerste plaats voor het werk interesseeren, wanneer de belangstelling voor zijn vak plaats heeft gelaten voor interesse in historische gebeurtenissen en personen. Hij krijgt dan van een belangrijke historische figuur een monographie, geschreven als het ware in zijn taal. En wanneer hij dan ziet, dat het toepassen van het classificatie-systeem der karakters volgens Heymans leidt tot een vrij scherp omlijnd beeld, dan blijft de figuur van Willem III als van een gepassioneerde met melancholische trekken voor hem leven, ook wanneer allerlei biographische bijzonderheden reeds lang weer vergeten zijn.

Verder is het te waardeeren — afgezien van de belangstelling voor deze of gene persoon — dat het aantal der psychographiën met één vermeerderd is. Voor een psycholoog is een psychographie middel, hij heeft er vele nodig om te kunnen overgaan tot het belangrijke comparatie-onderzoek. Met het oog op vergelijking is het van belang, dat de verschillende personen volgens hetzelfde schema beschreven worden. Vandaar dat het ook in het bijzonder moet worden gewaardeerd, dat hier gebruik gemaakt is van een leidraad, die reeds meer gevolgd is, van een plan, in wezen ontworpen door de psychologen Baade, Lipmann en Stern als leden van de „Commission für Psychographie”.

Dit plan is gemodificeerd door Margis. Schrijfster zelf brengt op haar beurt bij gelegenheid ook enkele veranderingen en uitbreidingen aan. Zij heeft zich hierbij laten leiden door haar object van studie, en ook wel door de vragenlijst van de hereditairenquête van Heymans en Wiersma. Dergelijke modificaties kunnen we uit den aard der zaak verwachten, vooral wanneer een monographie doel op zich zelf wordt. Dan toch zal men allicht niet geneigd zijn om iets van beteekenis van het materiaal, waarover men beschikt, op te offeren terwille van het schema, van het systeem.

Nu is trouwens, ook van psychologisch gezichtspunt uit bij den tegenwoordigen stand der psychographie het niet gewenscht om zich te veel aan een schema te binden. Het heeft daarvoor nog teveel een provisorische beteekenis. Een zekere vrijheid tegenover het schema is de conditie om later tot een beteren leidraad te komen.

Wel vind ik het jammer, dat nu Schrijfster het schema, dat Paul Margis bij zijn psychographische analyse van E. T. A. Hoffmann heeft gebruikt, vrijwel getrouw volgt, haar toevoegingen telkens de oorspronkelijke nummerotering veranderen. Volgens mijn meening ware het beter geweest om het oorspronkelijke schema intact te laten, en de toevoegsels wel in hun verband te plaatsen, maar dan zonder nummer, desnoods met een ander type van drukletter. Juist omdat Schrijfster zich in wezen met het schema vereenigt, komt de vraag: wat blijft er van de praktische beteekenis van het schema, voor het comparatie-onderzoek bijvoorbeeld, over, wanneer een ieder, die een psychographie schrijft, op analoge wijze zou handelen? Laat een schema, juist een schema, dat men verbetering waard keurt, intact, plaats de annotaties als het ware „in margine”, en laat dan te zijner tijd uit dat schema, met de ervaring van verscheidene onderzoekers, die met den leidraad hebben gewerkt, een verbeterde editie tot stand komen. Kortom men bepale zich ertoe, vooral wanneer men geen gezaghebbend psycholoog is, veranderingen *voor te stellen*, men verandere niet de cijfers en letters, welke de deelen en onderdeelen van het systeem aanduiden. Deze raad beteekent niet een critiek op de veranderingen door Dr. Heimans ingevoerd: sommige zijn in 't algemeen waardevol, andere met het oog op haar voorwerp van studie. Het is de *instrumentale beteekenis van het schema*, die ons hier leidt tot een formeel conservatisme.

Dat Schrijfster dezen eisch klaarblijkelijk niet heeft gevoeld, is des te merkwaardiger doordat zij het schema *gebruikt*, er niet over theoretiseert, evenmin trouwens als over haar eigen veranderingen. Deze veranderingen zijn op verschillende wijze gegrond. Enkele punten, die waarschijnlijk door Margis, speciaal met het oog op zijn object, Hoffmann, zijn ingevoerd, zijn weggelaten. Sommige toevoegingen van Dr. Heimans zullen, wanneer een ander haar voorbeeld volgt en haar werk als leidraad neemt, allicht hetzelfde lot ondergaan op denzelfden grond. Andere toevoegingen hebben echter een algemeene beteekenis. Als zoodanig zou ik willen noemen: de vraag naar den invloed van de religie op leven en karakter, die naar tact om met menschen om te gaan, de vraag naar de dankbaarheid als aanvulling van die naar zucht tot vergelding in den zin van wraakzucht. Schrijfster bepaalt zich tot het aanbrengen der veranderingen, zij motiveert deze niet en onderscheidt derhalve ook niet tusschen aanvullingen van principieele en algemeene beteekenis en de accidenteele met het oog op haar toevallig object.

Het werk met zijn, op zich zelf inoffensieve, dubbele doelbepaling, heeft tenslotte een tweeslachtig karakter. De psycholoog zal oordeelen, dat het in de eerste plaats een boek is voor den historicus, en de historicus zal misschien oordeelen, dat deze vorm van monographie meer beteekenis heeft voor de psychologie dan voor zijn vak. Met het oog op den historicus was het dan ook niet overbodig geweest, om den zin van de psychographie voor de geschiedkunde meer naar voren te brengen. Naar mij gebleken is, is deze voor hem niet vanzelfsprekend in verband met de taak van den historicus.

De beschrijving van den persoon van Willem III, volgens het schema van Margis, vormt, met de uitvoerige motiveering van de door Schrijfster gegeven antwoorden op het groote aantal dezer vragen, de „pièce de résistance” van het werk.

Daarna wordt het aldus geanalyseerde karakter bekeken van uit het gezichtspunt

van Heymans' classificatie. De secundaire functie, de emotionaliteit en de activiteit worden nagegaan. Ten aanzien van de secundaire functie en de emotionaliteit kan de plaats van Willem III gemakkelijk worden bepaald: beide eigenschappen zijn bij hem duidelijk en sterk aanwezig. Ten aanzien van de activiteit is de diagnose niet zoo gemakkelijk.

Tenslotte beantwoordt Schrijfster voor haar object van studie de 90 vragen van de hereditateitsenquête van Heymans en Wiersma, vooral ook om deze antwoorden te kunnen vergelijken, punt voor punt, met de qualiteiten van den gepassioneerde en den sentimenteele. Zij komt aldus tot de volgende conclusie:

„Vatten we de resultaten van deze vergelijking samen, dan blijkt dat geheele afwijking tusschen onze resultaten en die van Heymans slechts optreedt in 11 gevallen van de 72, dus $\pm 15\%$, waar Willem III dus eigenschappen vertoont, tegengesteld aan die, welke de gepassioneerden en sentimenteelen uit genoemde onderzoekingen eigen zijn. Overigens is er overeenkomst òf met de gepassioneerden- òf met de sentimenteelen-tabel.

Bij het constateeren van die afwijkingen tusschen onze en Heymans' resultaten, moet er echter op gelet worden, dat in zijn tabellen de eigenschappen reeds als positief of negatief aanwezig zijn aangegeven, zoodra ze bij de betreffende groep boven, respectievelijk beneden het gemiddelde voorkomen, zonder nadere aanduiding of deze verwijdering van het gemiddelde een groote of geringe is.

Zodoende kan, wanneer een eigenschap, bij Willem III positief aanwezig, in Heymans' resultaten bij 't overeenkomstige type negatief optreedt (of omgekeerd), deze tegenstelling toch minder scherp zijn dan het schijnt, wanneer namelijk het negatieve in Heymans' tabel voortkomt uit een kleine daling onder, het positieve uit een geringe stijging boven het gemiddelde.

Vergelijken we hiervoor even de afwijkende punten, dan bevinden we bij verschillende er van die afwijking zeer gering.

Zoo bijvoorbeeld No. 33, waar Willem III met ontbreken van bijzonder talent voor talen en wiskunde, staat tegenover de gepassioneerden en sentimenteelen in Heymans' tabellen, die als bezitters van die talenten uitkomen. Bij onderzoek echter naar de procentcijfers voor deze bijzondere begaafdheden, blijken deze bij genoemde typen slechts zeer weinig boven het gemiddelde te stijgen. Hier is dus de tegenstelling met Willem III minder scherp dan het bij oppervlakkige vergelijking der lijsten wel schijnt.

Vraag 49: de eerzucht, die Willem III positief heeft, blijft bij beide typen, volgens Heymans' negatief op dit punt, slechts weinig onder het gemiddelde. En vooral de afwijking op 't punt van moed (vraag 70), waar Willem III met een sterk positief tegenover het „vreesachtig" der beide andere tabellen staat, blijkt vergeleken met de gepassioneerden van Heymans zeker miniem, daar deze het gemiddelde moedspercentage slechts heel even boven zich laten. De sentimenteelen volgens Heymans' tabellen toonen door een veel grooter daling onder het gemiddelde een grootere vreesachtigheid, dus scherper tegenstelling met ons object.

Tegenover de betrekkelijk geringe afwijkingen staat heel wat overeenkomst. Geheel, of in bepaalde gemoeds- en levensomstandigheden, overeenkomstig met de gepassioneerden tabel (in de andere omstandigheden dan juist met de sentimenteelen), is die van Willem III in 55 van de 72 gevallen, dus $\pm 75\%$.

Geheele, of in bepaalde gemoeds- of levensomstandigheden optredende overeenkomst met de sentimenteelen, (in de andere omstandigheden dan juist met de gepassioneerden), komt 43 maal voor, dus $\pm 60\%$. Overeenstemming van ons object met Heymans' sentimenteelen-tabel tegenover de gepassioneerden is er op 5 punten; en samengaan met het gepassioneerde type tegenover het sentimenteele zien we Willem III's tabel 14 maal.

Onder deze 14 punten vallen alle vragen naar intellectueele vermogens, waar Willem III dus, wat groote verstandsgaven betreft, geheel aan de zijde der gepassioneerden staat.

Overeenkomstig de conclusie der classificatie wijzen, alles samengenomen, dus ook de correlaties op een overwegend overhellen naar het gepassioneerde type.

H. J. F. W. Br.

Dr. T. Kuiper: Philodemus over den dood.
138 blz. Amsterdam, H. J. Paris 1925.

De dissertatie van Dr. Kuiper bevat tekst en verklaring van Philodemus' overdenkingen. Ten aanzien van den tekst en de vertaling van den tekst ben ik tot oordeelen onbevoegd; de verklarende opmerkingen verduidelijken inderdaad, en de voorafgaande schets van de praktische wijsbegeerte van de Stoïcijnen en Epicureërs is werkelijk een inleiding, wat niet van iedere inleiding gezegd kan worden; het geheel is een welverzorgde studie, die zich aangenaam laat lezen. Een hooge vlucht nemen de gedachten van Philodemus niet. Zij geven alleen een kijk op de antieke troost-literatuur en daarmee op de levensopvatting van de heel of half intellectueelen der oudheid. Wonderlijk is het op te merken, dat vele van de gemeenplaatsen („Gij staat in uw ellende niet alleen”, enz.) nog gangbaar zijn. Zijn zij de eeuwen doorgestaan? Of zijn zij telkens opnieuw gemaakt? Of beide? Ik vermoed het laatste.

Paul Natorp: Sozialpädagogik, Theorie der Willenserziehung auf der Grundlage der Gemeinschaft. Sechste unveränderte Auflage.
389 blz. Stuttgart, 1925. Frommans Verlag.
Pr. 7.80 M.; geb. 9.— M.

Dat een boek van Paul Natorp den lezer veel lezenswaardigs aanbiedt, behoeft geen betoog; aanbeveling van den zesden druk van dit bekende boek is overbodig werk. Aan dat oordeel verandert niets, als ik er aan toevoeg, dat de manier mij te abstract-intellectueel is; ik kan er moeilijk in komen, hoe helder de denkbeelden ook meestal zijn uitgedrukt; misschien heb ik geen aanleg voor paedagogie. Van hoog belang voor de zedelijke vorming is zeker het intellect, maar dat zeg ik niet van de „Verstandesbelehrung, die unmittelbar das Sittliche selbst zum object hat”. En het lijkt mij al te veel van de filosofie verwacht, dat zij „die letzte Begründung des Sittlichen zu geben vermag”; dat schijnt mij ook een weinig in strijd met den titel: „Theorie der Willenserziehung auf der Grundlage der Gemeinschaft”. — Laat ik nog zeggen, dat het boek uit drie afdeelingen bestaat: 1. Grundlegung, 2. Hauptbegriffe der Ethik und Sozialphilosophie, 3. Organisation und Methode der Willensbildung.

N. W. B.

Leo Bittremieux: Mayombsche Penneschetsen.
Brugge 1914. 165 blz. 5 frs. met platen.

De schrijver van „De geheime Sekte der Bak' imba's” kent zijn menschen. Hij ziet het verval en vraagt naar de oorzaken. Hij draait er niet om heen maar noemt een paard een paard. Prostitutie en alcohol, aanraking met blanken en gedwongen arbeid schijnen hem echter nog minder slachtoffers te vragen dan de tooverij.

De Zwarte gelooft aan een Opperwezen, maar bemoeit er zich weinig mee. De booze geesten moet hij echter te vriend houden! En geesten zwerven overal en bedienen zich van alles en iedereen, om hun slag te slaan. Zoowel van den kleinen Tsasa van acht jaar, die met zijn lendendoekje naar de vliegen slaat en er trotsch op is voor *ndoki* (toovenaar) gesleten te worden, als van den ouden Namvumu, die lange reizen maakte en terug kwam met menig sterke *nkisi* (fetisj). Gevaarlijk zijn de geesten, ze maken iemand levend-dood, door hem de ziel te ontnemen. Gevaarlijk, want ze houden den luipaard vast, de kindermeid van den boreling, die afgespritst wordt met monden vol water door hulpvaardige buurvrouwen.

Dit alles kunt ge hier geschetst vinden met de pen en nog veel meer: palabers en kinderroof, taboe en treurzangen, kinderspelen en vrijen en trouwen. Men wete het slechts tusschen de persoonlijke ontboezemingen van den schrijver uit te vinden!

Leo Bittremieux: Vertellingen uit Mayombe. 1924. Vlaamsche Boekhalles. Leuven. 160 pag. 7 frs.

Een groote vooruitgang met het voorgaande vormen deze schetsen van den geleerden kenner der Bantoestammen in Kongoland, die onlangs zijn lijvige deelen „Mayombsch Idioticon” (2 din. 1923 Erasmus Gent 900 pag.) beëindigde.

Hier is kost voor den ethnoloog en den folklorist, voor den godsdienstgeschiedenis-schrijver en den volkenpsycholoog.

Wilden zijn het en toch menschen als wij. Denkers over den oorsprong der dingen, die hun gedachte neerleggen in wilde fantasieën. Typische verhalen, omweven van het dagelijksch gedoe der vertellers, zoodat we het leven der inboorlingen meemaken.

Van vele palabers is er sprake. Hoe kan een neger zonder! En van meisjes, die huwbaar, in een roode hut gestoken worden. Van werven om de bruid en de velerlei betalingen om aan een vrouw te komen. We vinden het Mayombsch Heelal beschreven en de vele sagen die met den regenboog-waterslang in verband staan. (De regenboog-waterslang die even goed voorkomt in Bretagne en Volhynië) We hooren waarom de papegaai taboe is en waarom de haan kraaien mag. Het matriarchaat bestaat er en er is k'asa, het scherpe gift, waarmee men de toove-naars zoekt. Zelfs een Uilenspiegel ontbreekt er niet.

Als bijdrage tot de vergelijkende folklore leze men de toevoeging die P. A. Janssens geeft bij het wereldbekende motief van den man, die de taal der dieren kon verstaan. Trouwens de opmerkingen aan den voet zijn niet 't minste in dezen mooien bundel.

P. W. Schmidt: Die geheime Jugendweihe eines australischen Urstammes. Mit einem Abriss der soziologischen und religionsgeschichtlichen Entwicklung der Südaustralischen Stamme. 1923 Paderborn. Ferd. Schöningh. 73 S. 1 M. geb.

De Firma Schöningh is begonnen aan eene serie „Dokumente der Religion”, waarin o. a. de Koran vertaald wordt en een Budhistisch leerdicht.

Als derde deeltje geeft P. Schmidt een verhaal uit het uiterste Z.-O. van Australië, over den stam der Kurnai. Een der oudste volken zou het zijn, steeds verder naar het Zuiden gedrongen en achter de Australische Alpen in staat, zijn oude gebruiken te handhaven. Zoodoende kunnen we nu nog een blik werpen in de vroegste tijden van het menschenbestaan.

Feitelijk is het een uittreksel (met toevoegingen) uit Howitt: The native Tribes of South-East-Australia.

Howitt leerde van Turlbun, den Kurnai, de beteekenis van het „Schwirrholz” Tundun, bij de ceremoniën, die de overoude tradities omgeven. Gewapend met deze kennis kon hij nu de Dyerail weer doen opleven, de plechtige opneming in den stam.

De plechtigheden van deze „boschceremonie” worden zeer nauwkeurig beschreven. Vroeger duurden ze twee weken, thans zijn ze tot drie dagen beperkt. Ook de vrouwen en meisjes nemen er eenig aandeel aan. De geheele symboliek

wijst op den overgang van knaap naar man, het vertrek uit de vrouwenomgeving naar die der jongelingen.

De twee slothoofdstukken zijn van P. Schmidt. Hij gaat uit van de idee, dat de Kurnaistammen behooren tot de oudste bevolkingslaag van Australië. Het bewijs zoeke men in zijn: „Die Gliederung der Australischen Sprachen” (Wien 1919).

En juist bij deze oudste stammen vindt men een geloof aan een „hoogste Wezen”, dat beloont en straft.

Bij andere stammen b.v. de Aranda enz. zijn de ideeën geheel of gedeeltelijk verdwenen, is ook de verhouding van man tot vrouw anders, maar dit zijn jongere stammen. Schmidt gaat dan deze bevolkingslagen na en omschrijft een zestal naar afnemenden ouderdom.

Alles draait dus om de kwestie van de oudheid der Kurnaistammen, waarvoor men hier het bewijs niet vindt. Zoodat dit boekje alleen eene levendige beschrijving geeft, die nader getoetst moet worden aan Schmidts eigen werken, aan Strehlow en Spencer en Gillen.

W. R. HEERE.

Dr. Ignaz Goldziher. Vorlesungen über den Islam. 2e, umgearbeitete Auflage von Dr. Franz Babinger. 297 blz. Carl Winter's Universitätsbuchhandlung, Heidelberg, 1925. Prijs M 12.—.

De kennis van de religieuze betekenis van de Islam is nog zeer jong. Zijn politieke werking, zoveel meer naar buiten tredend, heeft altijd belangstelling genoeg getrokken in wetenschappelijke kringen, de wording van de mohammedaanse leerstellingen, de opbouw van de Islam als religie, bleef lange tijd duister. Goldziher is één dergenen geweest, die nieuwe inzichten opende. Hij kan daarom in één adem genoemd worden met onze landgenoot Snouck Hurgronje. Dat de uitspraken van de Profeet niet authentiek zijn, doch dikwijls meningen van theologen weergeven, opzettelijk gehuld in de vorm van de Hadith, (overlevering), om hun echtheid te bewijzen, heeft Goldziher duidelijk uitgesproken.

Hij ontkent niet, dat in de overleveringen hier en daar een korreltje van het oude is overgebleven. „Aber andererseits kann man leicht einsehen, dasz — im Masze der räumlichen und zeitlichen Entfernung von der Quelle — immer mehr und mehr die Gefahr vorhanden war, dasz man für Lehrmeinungen. . . in äusserlich völlig einwandfreier Hadith—Form, Beglaubigungen ersinnen konnte, die bis zu den höchsten Autoritäten, denen des Propheten und seiner Genossen, zurückgeleitet werden. Es stellte sich nun bald die Tatsache heraus, dasz jede Meinung, jede Partei, jeder Vertreter irgendeiner Lehrmeinung seiner Behauptung diese Form gab, und dasz demzufolge die widersprechendsten Lehren das Gewand dieser Beurkundigung tragen”.

Deze en dergelijke uitspraken zijn voor de opvatting van de Islam van grote waarde geweest. Niemand twijfelt meer daaraan. Toch zijn deze „Vorlesungen” een 2e druk overweerd, temeer, daar met de sedert de eerste druk van 1910 verschenen Islam-literatuur is rekening gehouden door Dr. Babinger, die de voorbereiding voor de nieuwe druk na Goldziher's dood overnam.

Interessant voor ieder, die in godsdienstwetenschap belang stelt, zijn ook de hoofdstukken over de „Dogmatische Entwicklung” en het „Sektenwesen”. De spitsvondigheden, welke de mohammedaanse schriftgeleerden in de loop der tijden hebben ten beste gegeven over verschillende vraagstukken, zooals de openbaring, worden de lezer duidelijk voor ogen gesteld. De muzelmanse geschriften onderscheiden zich niet wezenlijk van de christelijke over deze materie. Met hetzelfde vuur als onze gereformeerden over het spreken van de slang in het Paradijs, diskuteerde men in het Oosten over de vraag, of de Profeet God's stem hoorde bij de openbaringen, dan wel dat God een stem had geschapen voor deze gelegenheid. En de opvatting, dat de Koran eeuwig en ongeschapen was, werd uitgebreid tot de inkt van de Koran toe.

Het vervolgen van Kettters is evenmin een monopolie van het christendom geweest, al heeft 't nooit de omvang gehad als bij ons. Goldziher geeft er voorbeelden van.

Waar de godsdienst in het leven der mohammedanen een nog zo geweldige betekenis heeft, is de lektuur van dit boek van belang voor de kennis van de maatschappij in het nabije oosten.

J. J. FAHRENFORT.

Dr. H. N. ter Veen: De Haarlemmermeer als Kolonisatiegebied. Proeve eener sociaal-geographische monographie. 252 blz. P. Noordhoff. Groningen, 1925. Prijs f 6.50; geb. f 7.50.

Het boek van Dr. ter Veen heeft op een wijze de aandacht getrokken als slechts zelden een dissertatie ten deel valt, en wat nog meer zegt, een onverdeeld gunstige beoordeeling ondervonden. Het oogenblik is nu gekomen dat, zonder gevaar voor onbescheiden te zijn, ook in dit tijdschrift, waaraan Dr. ter Veen zoo nauw verbonden is, een meening over dit werk tot uiting komt.

Zonder eenig voorbehoud sluit recensent zich bij de algemeene opinie over „De Haarlemmermeer als kolonisatiegebied” aan: het is een voortreffelijk boek! Werkende op een terrein, waar nauwelijks van verkenning kon gesproken worden — hoe arm is Nederland aan sociographischen arbeid! — is de auteur er in geslaagd een helder beeld van een bij uitstek interessant maatschappelijk gebeuren voor oogen te brengen. Dynamisch en statisch is het even belangwekkend. Er steekt in dit werk een hoeveelheid arbeid en doorzettingsvermogen, die alleen reeds eerbied moeten afdwingen. Het getuigt van zeldzame liefde voor het onderwerp, van buitengewone zorgvuldigheid bij het bijebrengen van het materiaal en van groote scherpzinnigheid bij de verwerking ervan. Het boek is prachtig uitgegeven en goed geschreven — men leest het, alsof dat van zelf spreekt, in één stuk door.

Het boek wordt bescheidenlijk „een proeve” door den schrijver genoemd. Het mocht veeleer een voorbeeld genoemd worden, waarvan te hopen is dat het vaak en spoedig wordt nagevolgd. De Veenkoloniën, Twente, de Mijnstreek en nog veel andere gebieden wachten nog op hun sociographie. Wie zich zet aan het opmaken van een lijst van desiderata op het gebied van de beschrijving der sociale feiten, is nog zoo spoedig niet gereed!

Op den inhoud van het boek zullen wij hier niet nader ingaan — men zou geneigd zijn het van den sub-titel „Van wildernis tot modellandbouwgebied” te voorzien, alleen zouden wij nog een enkele kritische opmerking over één der theoretische uitgangspunten willen maken. De auteur is sterk doordrongen van de juistheid der selectionistische theorieën: hij ziet in de geschiedenis van de Haarlemmermeerdrooglegging er een bevestiging van. Voor hem, die aan deze theorieën maar een beperkte betekenis toekent (vooral op het gebied der massa-selectie), is deze bevestiging niet zeer overtuigend. Voor hem is het zelfs niet zoo zeker dat het menschenmateriaal, dat naar de drooggelegde Haarlemmermeer getrokken en daar gebleven is, een selectie was; het had misschien eerder een contra-selectie genoemd moeten worden. Het geheele emigratie-vraagstuk is trouwens voor het selectionisme een niet gemakkelijk te passeeren struikelblok. De emigranten kunnen in dezen gedachtengang niet anders dan de verliezers in den strijd om het bestaan worden genoemd. Hoe is het mogelijk dat deze verliezers nu *elders* overwinnaars worden, zonder dat men bij de milieu-leer terecht komt? Er zit, naar het oordeel van recensent, minder paradox in de volgende stelling, dan op het eerste gezicht lijkt: de kolonisatie van de Haarlemmermeer is het bewijs hoeveel er bij een gunstig milieu (een broeikas is *niet* de beste omgeving!) nog terecht komt van een contra-selectionistisch materiaal! Waarschijnlijk komt men de waarheid nog het naast, wanneer men voor de laatste woorden substitueert: gemiddeld menschenmateriaal.

Tenslotte nog één opmerking in dit verband. Dr. ter Veen is een bewonderaar van de groote gezinnen, die zoo vaak bij de Haarlemmermeer-boeren voorkomen. Hij ziet er een bewijs van hun vitaliteit in. Daar mag indertijd, toen er land en ruimte genoeg voor veel plattelandsbevolking was, reden voor geweest zijn, op het oogenblik staat de zaak toch wel eenigszins anders. Waar zou het naar toe moeten als alle andere — toch ook meestal nog vitale — Nederlanders deze opvattingen koesterden? Het platteland wordt zóó dicht bevolkt, dat binnen eenige tientallen jaren er van ongerept natuurschoon in Nederland nauwelijks meer sprake zal zijn en de steden kunnen het surplus van elders niet meer verzwelgen. En dat alles, terwijl Amerika zijn poorten gesloten houdt!

Behalve voor de wetenschap heeft het boek van Dr. ter Veen ook groote beteekenis voor de praktijk. Binnen afzienbaren tijd wordt de eerste polder van de Zuiderzee drooggelegd. De vraagstukken die zich daarbij zullen voordoen, zijn talrijk en moeilijk op te lossen. Laat men daarbij alles over aan het toeval — euphemistisch „het vrije spel der krachten” — dan zal er, evenals bij de Haarlemmermeer, een onnoemelijke verkwisting aan menschen en goederen plaats vinden. Moge men hierbij ten volle rekening houden met de ervaring opgedaan bij de drooglegging van de Meer, waarvan Dr. ter Veen de bekwame teboeksteller is.

W. A. B.

Edward Alsworth Ross, „Principles of Sociology”. 708 blz. The Century Co., New-York. 1924. Prijs 12 gld.

De bekende schrijver van het genoemde boek is professor in de Sociologie aan de universiteit van Wisconsin. Hij munt uit door eene verrassend groote literaire voortbrenging op het gebied zijner wetenschap en door ettelijke reisverhalen, die een sociographisch karakter dragen, als „Changing America”, „The changing Chinese”, „South of Panama”, „Russia in upheaval”, terwijl ook zijn werken „The old world in the new”, en „Social psychology” bekend zijn.

Al deze boeken onderscheiden zich door vlotten, frisschen stijl evenals door zin voor feitelijkeit, vereenigd met ruimte van opvatting en van sympathie. Von Wiese roemt in zijn vroeger door ons besproken boek een voorganger van deze „Principles” onder denzelfden titel, welk boek door den schrijver nergens genoemd wordt en niet in den boekhandel te krijgen is. Redenen genoeg, om het aangekondigde laatste werk van den schrijver met ernst en oprechtheid te bespreken.

Wie in de sociale wetenschappen en in historische lektuur wat thuis en geen vreemdeling is in het maatschappelijk leven van onzen tijd, die tevens wat gereisd heeft, zal na dit boek van a tot z doorgelezen te hebben, waarschijnlijk oordeelen, dat het niets nieuws bevat, en dat hij alles, wat erin staat, ongeveer wel wist.

Wie van een handboek, zoo dik als dit, verwacht een samenvattend, geordend overzicht van wat de betreffende wetenschap op het oogenblik als haar verworven bezit beschouwt, haar saldo, en waarin tevens de stand der nog onopgeloste problemen tot op heden alzijdig wordt toegelicht, den adaequaten neerslag dus, zoodat de voortzetter geheel op de hoogte wordt gebracht, daarbij het relaas der opgedane methodische ervaringen met nuttige wenken voor het nieuwste werk, — wie dit verwacht zal wel vaak grimmig lachen, en het boek van Ross ten slotte geheel teleurgesteld van zich stooten. — Wie er wetenschappelijk werk in zoekt, dus vóór alles bewuste, trouwe, strenge toepassing van de meest beproefde methoden, geen hypothese zonder bewijs, geen stelling aanvaard zonder verwijs hiernaar, ja die zal er verbaasd over staan van dit alles, toch inderdaad noodzakelijk voor alle wetenschappelijk werk, zoo heelemaal niets te vinden. Waarschijnlijk heeft de schrijver zelfs geen flauw vermoeden van de mogelijkheid en wenschelijkheid hier-

van. — Wie, meer bescheiden, toch verlangen zou een voortgezette aanwijzing van de beste literatuur, een praktischen wegwijzer tot verder studie, en dus bij den auteur onderstelt een diep- en vèrgaande kennis van wat er gewerkt is op dit gebied, niet beperkt tot wat in ééne taal gegeven werd, ook deze heel bescheiden lezer zal lachen om wat hij vindt: hier en daar slechts een titel of citaat, zonder rechtvaardiging, waarom juist dit gekozen werd.

Toch zijn al die verwachtingen volkomen gerechtvaardigd ten opzichte van een handboek van 700 bladzijden. Maar zelfs een streven naar de bevrediging van zulke eischen is bij Ross niet te bespeuren. De hardnekkige lezer zal verontwaardigd zijn over het verlies van zooveel van zijn tijd, of zal hij misschien meenen, dat de fout in den titel schuilt, dat ook hier weer de titel misleidt. Wij hebben, dunkt mij, heelemaal niet te doen met „principles” van eene wetenschap, veel minder met een handboek, doch met een leesboek in den kinderlijken zin. Ik zou als titel willen voorstellen: „Leesboek der Burgerkunde, voor Amerikanen”.

Dit groote volk, van alle beschaafde het grootste in getal, dat nog niet zoo heel lang geleden al zijn krachten wijdde aan de verovering en de exploratie van zijn uitgestrekt gebied, — geen volk bezit een grooter —, en daarna tot voor kort heel zijn ziel gaf aan de exploitatie ervan, dit volk grootendeels samengesteld uit arme, vaak achterlijke, onwetende, alleen op lotsverbetering bedachte bestanddeelen van oud Europa en Azië, dit min of meer democratische volk is in waarheid arm aan sociaal en politiek bewustzijn, daardoor al te gemakkelijke prooi van „politicians”, plutokraten en allerlei soort van demagogen. Onbaatzuchtige, hun volk liefhebbende Amerikanen meenen het geen beter middel tot werkelijke verheffing en zelfverdediging in de hand te kunnen geven dan kennis van wat alle burgers behooren te weten en zich eigen te maken: Burgerkunde dus! ¹⁾ Merkwaardig, maar geheel begrijpelijk, dat deze juist in de Vereenigde Staten zoo hoog en breed en zelfs diep wordt opgevat, niet maar wat Oekonomie met een beetje Burgerlijk Recht en de beginselen van het Staatsrecht, zooals elders, en dat zij ook voor hooger, zelfs wetenschappelijk ontwikkelden geniet- en vruchtbaar werd gemaakt. ²⁾

Dus: Hoogere Burgerkunde bevat Ross' boek in waarheid. En ook heel begrijpelijk, zij het ook gedeeltelijk zeer te betreuren, dat deze den naam, zonder scherp afgegrensden inhoud, van Sociologie aannam. De wezenlijke, de wetenschappelijke beoefenaren van deze wetenschap, juist onder haren naam recht zeldzaam, protesteerden niet: hunne jonge, zwakke, verschopte wetenschap werd immers op deze wijze populair! Dit werd door haast allen een heerlijke winst geacht.

Ross' boek begrijpen wij nu veel beter. Als Burgerkunde kunnen wij het van harte roemen. Het zou waarlijk geen laag doel wezen, alle burgers en burgeressen te doordringen met dit werk, nu ja, velen of misschien maar enkelen! Het is wat dik voor de massa, onderstelt toch te veel aan kennis en vooral aan ontwikkeling, gevoeligheid, openheid van gemoed en verstand. Zeker uitnemend geschikt als legger, als handboek voor schrijvers van lichter werk en voor voordrachten op dit gebied. Dus toch een handboek, zij het niet voor eene wetenschap.

Ross is niet geniaal, niet oorspronkelijk, maar verstandig, ruim van geest, niet behoudend, geen dienaar van bijzondere belangen, niet dogmatisch, anti-klerikaal, anti-plutokratisch, en verder zeer Amerikaansch in zoover hij ultra-feministisch is, en naar het schijnt alleen Engelsch leest: van de plus minus honderd boeken of artikelen, die hij citeert, is er maar één Duitsch (en dit waarschijnlijk uit de tweede hand) en drie Fransche. De eenzijdigheid, die deze verhouding meebrengt,

¹⁾ Is het geen Duitsch produkt oorspronkelijk?

²⁾ In het voortreffelijke werk van Gruening: „These United States”, 1924, 2e ed. 1925, 2 din., blijkt elkens hoe juist het gezegde is, b.v. II: 101, 131 vgl.

schijnen deze schrijvers (er zijn er velen zoo!) luchthartig te aanvaarden.³⁾ Graag erken ik, dat het boek tal van zeer juiste en gelukkige opmerkingen bevat, dat het voor den „general reader” telkens opwekkend, „anregend” moet zijn, b.v. over het onderwerp oorlog. Maar diep en origineel is het nooit. De relatieve juistheid van andere opvattingen dan de zijne laat Ross nergens uitkomen, — in zooverre is hij geen opvoeder tot onpartijdig en zelfstandig doordenken. Kritiek op de door hem gebruikte auteurs geeft hij nergens, nergens blijkt hij een onderwerp grondig meester te zijn. Nooit draalt hij, nooit verwijst hij naar verder onderzoek of wekt hij daartoe op. Geen onderwerp behandelt hij zoekend en tastend, integendeel: hij weet alles en wil het gaarne zeggen, zooals den Berlijner verweten wordt! Maar nergens bewijsvoering, zelfs niet in het hoofdstuk over „Sex-antagonism” met zijn verrassende denkbeelden of in zijn oorlogs-opvattingen over Duitschland en den keizer (p. 194—6, 202, 203, 433, 561). Hij schrijft maar voort, alles „au courant de la plume”, literatuur! Den onderzoeker, den socioloog geeft hij haast nergens nieuwe feiten, gedachten of hypothesen.

Ik vraag mij nu af: ben ik niet onbillijk? Bevat het dikke boek werkelijk weinig of niets voor ons, sociologen en sociographen? Is het in geen enkel opzicht eene verrijking van onze wetenschap, bewijst het haar geen enkelen anderen dienst dan het woord sociologie in Amerika populair te maken? De zeer groote verdiensten als burgerkunde zijn toch van geheel anderen aard. Vaak antwoordde ik: neen, en duwde de zevenhonderd bladzijden wrevelig en ongeduldig van mij af. Vaak begreep ik heelemaal niet, hoe Von Wiese het (of zijn naamgenoot) zoo zeer kon roemen en zoo veelvuldig gebruiken, en verstond maar al te goed, hoe het in Amerika meer dan ééne editie kon beleven.

Maar na voltooide lezing meen ik toch, dat dit boek ook den man van het vak en dien van verwante wetenschappen wel degelijk iets schenkt. In de eerste plaats dan: ik vond het een genot zoo te zwemmen in een zee van sociale feiten van allerlei aard, en wel door een Amerikaan verzameld en grotendeels uit Amerika, niet beperkt tot oekonomie. Het boek is onmiskenbaar en zuiver sociaal, sociologisch. Nog een andere zeer groote en zuiver wetenschappelijke verdienste bezit het, die juist de vakman hoog zal schatten, al zou deze ook hier eene andere uitvoering en toepassing wenschen. Deze verdienste bestaat in de rangschikking van de stof, de indeeling, den opbouw van het boek en daarmee in zeker opzich van onze wetenschap. Ook hier geen betoog, geen onderzoek of dit nu wel het beste schema, geen rechtvaardiging, geen vergelijking, dus trouw aan zich zelf. Maar dan ook frischweg, geen gezeur, als vanzelf.

Zijn hoofdindeeling bestaat in: de bevolking, de sociale krachten, de sociale processen, de sociale produkten en eindelijk de sociale beginselen. De krachten worden ingedeeld in: oorspronkelijke, afgeleide, de rasfactor, de invloed der geographische omgeving. De sociale processen worden onder 36 hoofden gebracht, en deze schijnen mij veelal gelukkig en ongedwongen gekozen. Veel meer aanmerkingen zijn op de sociale produkten te maken, b.v.: als instituten worden als gelijkwaardig in even zoo vele afzonderlijke hoofdstukken behandeld: de familie, de industrie, de openbare school, het ontspanningscentrum, en de staat; zeker is de openbare school van groot gewicht, en verdient het toejuiching, dat de ontspanning niet verwaarloosd wordt, ook niet in de sociologie, maar deze naast elkaar aan te treffen wekt toch wel bevreemding. En bevreemdend is ook zijn indeeling van de vier sociologische beginselen, te weten: anticipatie, simulatie, individualisatie en evenwicht. Verdedigd wordt deze indeeling evenmin als de vorige. Het beginsel van Ross' schrijven is zeker: zeg, en zie niet om!

³⁾ Deze hoogst waarschijnlijke taal-onkunde moet Ross bij zijn sociografische reizen wel zeer gehinderd hebben.

Het boek schijnt in 1920 het eerst uitgekomen te zijn: drooglegging, fascisme, en andere, zeker opmerkelijke recente sociale verschijnselen worden niet aange-roerd, het sowjetisme nauwelijks.

S. R. S.

Dr. F. Alverdes: Tiersoziologie. Band I der Forschungen zur Völkerpsychologie und Soziologie. 140 blz. C. L. Hirschfeld, Leipzig, 1925. Prijs M. 4.80.

In een vorig nummer van dit tijdschrift kondigde ik reeds de komst van dit boek aan. Nu het sindsdien verschenen is, wil ik er nog even op terugkomen.

Het belang van dit werk voor den biologisch niet geschoolden socioloog lijkt mij, dat deze er herhaaldelijk, tot zijne verbazing waarschijnlijk, in vinden zal, dat verschillende vormen der menschelijke samenleving ook reeds bij de dieren aangetroffen worden. Dit bewijst natuurlijk niet, dat deze vormen daarom ouder zijn dan hij gedacht had, want van een overdraging van dier op mensch is natuurlijk geen sprake, wel toont het dat, waar zij bij de dieren zuiver als instinktsuitingen, in het bijzonder van een „sociaal instinkt”, moeten opgevat worden, zij ook bij den mensch meer op instinktieve, irrationeelen, grondslag gebouwd moeten zijn dan men wel aanneemt. Zoo haalt het den band tusschen mensch en dier nauwer aan, en wel op een terrein, waar men die toenadering misschien niet verwacht hebben zou.

Laat ik dit met een paar voorbeelden mogen toelichten, n.l. de verschijnselen van huwelijk en familie. Vooral het eerste neemt bij de dieren soms hogere vormen aan dan wel vermoed wordt. Men is veelal geneigd te gelooven, dat zoo iets als een blijvende verbinding tusschen dieren van verschillende sexe niet voorkomt, en promiscuïteit bij hen regel is. Dit is echter onjuist. Promiscuïteit komt bij lagere dieren en bij solitair levende voor, is bij kuddedieren daarentegen uiterst zeldzaam. De verbinding is of een „seizoenhuwelijk”, dat slechts gedurende een bronstperiode duurt, of het kan vele jaarlijks terugkomende sexueele rustperiodes overleven. Beide kunnen monogaam, polygyn, of, wat zeldzamer is, polyandrisch zijn; ook kunnen deze huwelijken solitair zijn, dan wel het paar of de man met zijn harem leeft met andere dergelijke groepen samen. Men denke b.v. aan de vele vogels, die in koloniën op hunne broedplaatsen nestelen. Polygyn seizoenhuwelijk komt bij vele in kudden levende dieren voor, waarbij dan het kuddeverband bewaard kan blijven, zoodat in de kudde verschillende kleinere groepen gevormd worden, elk bestaand uit een mannetje met verschillende wijfjes. Bijzonder belangrijk voor de vergelijking met den mensch zijn de gevallen, waarin bij kuddedieren een blijvend monogaam huwelijk voorkomt, wat men b.v. bij apen en vogels vindt. Uit alles blijkt wel, dat het dier sexueel meer „gebonden” is, dan veelal geloofd wordt.

Uit het huwelijk ontstaat bij de dieren vaak, maar niet steeds, de familie. Al naar mate beide ouders hun kroost verzorgen of slechts een van beide, onderscheidt men hier ouder-, vader- of moederfamilies. Soms ook verlaten beide ouders hun kroost, dat dan toch nog als „kinderfamilie” gedurende eenigen tijd vereenigd blijft. Buiten den voortplantingstijd komt het wel voor, dat beide geslachten gescheiden leven, mannetjes en wijfjes elk in een groep vereenigd. Vereenigingen van individuen van gelijk geslacht voor niet sexueele doeleinden zijn dus niet zoo specifiek menschelijk als wel gemeend is.

In een hoofdstuk *Allgemeine Tiersoziologie* tracht schrijver een overzicht te geven over de algemeene eigenschappen der dierlijke gemeenschapsvormen. Hoewel men hier wel het gevoel krijgt, dat er meer over te zeggen zijn zou, en de stof gelijkmatiger verwerkt zou kunnen worden, zijn er toch een aantal belangrijke feiten in verwerkt, die ook voor beschouwingen omtrent het gemeenschapsleven van den mensch van belang zijn. Ik noem slechts het ontstaan van heerschers en overheerschten in een verband,

waarom trent Schjelderup-Ebbe zulke belangrijke waarnemingen deed bij kippen. Het zou echter te veel plaats innemen, als ik hier dieper op in wilde gaan.

Het slothoofdstuk: „Zur Sozialbiologie des Menschen“, is niet het belangrijkste van het boek, en blijft nog al aan de oppervlakte.

Ik hoop dat dit voldoende zijn zal om de aandacht van den sociologischen lezer te vestigen, niet slechts op dit boek zelf, maar ook op de waarde van een werkelijk vergelijkende sociologie, waarvan schrijver m.i. terecht de beteekenis voor de mensche-lijke sociologie zoo hoog aanslaat. „Denn manches was uns bei isolierter Betrachtung des Menschen als echt menschlich erscheinen mag, erweist sich im Lichte der Tier-soziologie als typisch gruppenpsychologisch“.

J. A. BIERENS DE HAAN.

Pitirim A. Sorokin Ph. D., The Sociology of Revolution. 419 blz. J. B. Lippincott Company, Philadelphia and Londen, 1925. Prijs 3 dollar.

Verbannen in October 1922 door de sovjets uit Petrograd, heeft de schrijver dit werk samengesteld in Tsecho-Slowakije, waar hij na zijn uitwijzing een tijdlang heeft vertoefd. Het boek is evenwel uitgegeven in de Vereenigde Staten van Noord-Amerika, waarbij professor E. C. Hayes, een bekend Amerikaansch Socioloog, zijn steun verleende.

Het eerste deel is gewijd aan de veranderingen, die zich tijdens revoluties voordoen in sociale gewoonten en standaards. Het menschelijk gedrag vervalt dan in primitieve en instinctieve reacties.

De schrijver raakt hier aan één van de moeilijkste problemen van sociale psychologie. De verhouding van instinct tot gewoonte, van aangeboren tot verworven reactie, voor de studie van sociale verschijnselen van het allergrootste belang, is nog steeds niet tot volle klaarheid gebracht. Toen Mc. Dougall zijn „Introduction to Social Psychology“ schreef, zou hij hieraan nog een hoofdstuk toevoegen, gewijd aan „Gewoonte“ (Habit), doch het laat helaas nog altijd op zich wachten. Sorokin gaat op deze psychologische kwestie niet diep in.

In alle revoluties ziet hij twee tijdperken. Het eerste kenmerkt zich, doordat de bestaande sociale gewoonten vernietigd worden, en de gedragingen van de volkeren vervallen in instinctieve reacties. In het tweede worden door middel van strenge organisatie, meestal onder een witte of een roode dictatuur, nieuwe gewoonten van een simplistisch en primitief karakter gevormd, welke langzamerhand soepeler worden, tot de maatschappij weder in een evenwichtigen toestand verkeert. Het is m.i. evenwel niet juist deze perioden zoo scherp te onderscheiden als Sorokin dat doet. De verschillende stadia vloeien veel meer ineen. Groote prestaties van organisatievermogen eenerzijds, primitieve en dierlijke handelingen van volksmenigten en bandeloosheid anderzijds, bestaan bijna voortdurend naast elkaar.

In het tweede deel behandelt de schrijver den invloed van revoluties op de samenstelling van de bevolking, op het sterfte- en geboortecijfer, benevens op het aantal huwelijken, dat gesloten wordt.

Hierbij maakt hij gebruik van statistische gegevens en voorzoover het de Russische revolutie betreft, van gegevens uit Bolschewistische bron.

In het derde en vierde deel, behandelt hij de veranderingen tijdens revoluties teweeggebracht in de samenstelling van sociale groepeeringsen en in sociale functies, terwijl in het vijfde deel de oorzaken van revolutie worden onderzocht. Dit laatste deel is wel het minst geslaagde. Wat de schrijver hier oorzaken noemt, zijn voor het grootste gedeelte slechts dingen aan den buitenkant voorkomend in iedere periode aan een revolutie vooraf gaande, die zelf een veel dieperen grond hebben.

Hoewel Sorokin zijn uiterste best doet objectief te blijven, ontkomt hij toch niet geheel aan den invloed van de omstandigheid, dat hij zelf een slachtoffer van revolutionnaire woelingen is; de grondtoon van zijn werk laat van begin tot eind den

principieelen tegenstander van elke revolutie kennen. Met tal van voorbeelden uit revoluties, van de grijze oudheid af tot die der laatste jaren in Europa, tracht schrijver aan te toonen, dat revoluties nimmer werkelijken vooruitgang brengen, en dat de normale weg van verandering de beste is. Hij maakt zich evenwel te gemakkelijk van het vraagstuk af en zijn beschouwingen zijn wel wat te simplistisch. De kern van het vraagstuk is toch hierin gelegen, dat men na moet gaan, welke de oorzaken zijn van den onvoldoenden groei of de verstarring van die instellingen en sociale processen, die het middel zijn of den weg banen tot normale sociale verandering. De schrijver geeft dan ook nergens antwoord op de vraag, hoe sociale vooruitgang tot stand kan komen, zonder revolutie in een maatschappij, die zich zoodanig heeft ontwikkeld, dat normale vooruitgang en verandering niet kunnen plaats hebben zonder vernietiging van haar geheele organisme. Van een Russisch socioloog had men wel een grondiger behandeling van dit punt mogen verwachten.

Niettegenstaande dat, is er veel in het boek, dat waardeering verdient. Het is een frisch en lezenswaardig werk, doch de inhoud zou ongetwijfeld gewonnen hebben aan objectiviteit en diepte, zoo de schrijver nog eenige jaren had laten verlopen, vóórdat hij aan de samenstelling van het boek was begonnen.

E. LIMBURG.

Henriëtte Roland Holst—van der Schalk:
Communisme en Moraal, 218 blz. N.V. van
Loghum Slaterus' Uitg. Mij., Arnhem 1925.
Prijs f 1.95, geb. f 2.95.

Het werk van Henriëtte Roland Holst wordt gedragen door een sterke innerlijke overtuiging, die overal door haar betoog heenstraalt. Men moet het dan ook meer beschouwen als een getuigenis dan als een nuchtere, zakelijk-wetenschappelijke verhandeling over moraal onder de huidige historische omstandigheden. Wie daartegen bezwaren heeft, hetzij om het feit zelve, hetzij omdat hij zelf er een andere overtuiging op na houdt, waaraan niet geraakt mag worden, hij late dit boekje ongelezen. Degene echter, die begrijpt, dat synthese altijd met een zekere mate van deductie en intuïtie gepaard moet gaan en dat de inductieve methode in hare uiterste consequentie niet verder komt dan een analyse der waarnemingen, zal gaarne enkele onvolledigheden en eenzijdigheden aanvaarden, naast de talrijke treffende opmerkingen, die over deze materie gemaakt en de nieuwe perspectieven, die ons hier en daar geopend worden. Het geheel kan beschouwd worden als een schakel in de pogingen der schrijfster om de midden-negentiende-eeuwsche Marxistische opvatting te ontdoen van haar tijdelijk naïef-mechanistisch gewaad¹⁾, waarin vooral de epigonen het gehuld hadden, de blijvende waarheidskern, die het bevat te omkleeden met de resultaten van de moderne onderzoekingen op biologisch en psychologisch terrein en deze wereldbeschouwing daardoor wat den uiterlijken vorm betreft te moderniseeren. Al meen ik, dat deze poging niet in alle opzichten geslaagd is en al schijnt het mij toe, dat de schrijfster soms aan een bepaalde wetenschappelijke methodiek, i.c. de psychanalytische methode, die m.i. slechts een voorbijgaande en beperkte betekenis bezit, te veel waarde hecht, zoo is deze poging op zich zelf reeds van belang en het bereikte resultaat niet minder.

Zeer verheugend is het, dat de schrijfster zoo vierkant stelling neemt tegenover de rationalistische utiliteitsopvatting der moraal, dat noodzakelijke, maar inferieure geestesproduct van de individualiseerende werking der volgroeide warenmaatschappij en der burgerlijke samenleving. Deze opvatting is echter niet tot de burgerlijke moralisten van het genre Hobbes of Bentham beperkt gebleven, maar keert in gesocialiseerden vorm bij vele socialistische en communistische sociologen, met name bij Boecharin en Preobaschenski terug, voor wie moreel beteekent, alles wat doelmatig is voor de klasse en die in de ethiek het kosmische element en dat van de continuïteit des levens grooten-

¹⁾ De historisch verdedigbare, maar overigens onjuiste en verwarring stichtende naam: historisch-materialisme voor de dialectische geschiedenisbeschouwing is daarvan b.v. een uitvloeisel.

deels miskennen. Ook de verzwakking der moreele activiteit in onze huidige samenleving, de moreele chaos door het pluralisme der moraal, zonder dat een hiërarchische onderschikking, zooals de kasten-maatschappij die kende, deze tegenstrijdige elementen in een zeker onderling verband brengt, zien dergelijke schrijvers geheel over het hoofd. In hun simplistische voorstelling bestaat er na het teloor gaan der oerkommunistische maatschappij-vorm, slechts klasse-moraal in den engsten zin des woords, d.i. dus een oorlogsmoraal, zooals die in tijden van hevige revolutionnaire spanning en sterke klassen-tegenstelling somtijds verwerkelijkt wordt. Wat er verder omtrent het bestaan van meer algemeene moreele normen beweerd wordt, zou alleen de beteekenis hebben van een min of meer bewust streven tot handhaving van de voorrechten der heerschende klasse van het oogenblik. Zonder te willen tegenspreken, dat moraal (evenals godsdienst) dikwijls volkomen bewust en helaas met succes gebruikt is en wordt om een bestaande onderdrukking te continueeren, geeft dit feit alleen reeds voldoende aan, dat bij de onderdrukte klassen een basis van algemeen-menschelijke solidariteitsgevoelens aanwezig is, waarvan men het bestaan niet straffeloos negeeren kan. Henriëtte Roland Holst haalt op p. 79 e.v. daarvan een treffend voorbeeld aan uit Lebedinski's novelle: „De Week”, waarin de tragische ondergang van den hoofdpersoon Soerikow, een lid der Tscheka door het conflict tusschen klasse-verplichting en algemeen menschelijk solidariteitsgevoel, veroorzaakt wordt.

Voor al in de hoofdstukken: „De zin des levens en de historische taak van het proletariaat”, „Groepsbelang, algemeen menscheidsbelang en sociale waarden”, „Doel en middelen”, dringt de schrijfster met hare intuïtieve gaven zeer diep door in de beteekenis dezer kwesties, een beteekenis, die verre uitgaat boven het beperkte historische belang van het oogenblik. Zij tracht zooveel mogelijk deze vraagstukken sub specie aeternitatis te beschouwen en daarom zou ik iederen socioloog, die belang stelt in het moreele aspect van de revolutionnaire beweging uit de achter ons liggende periode en in de symptomen, die wijzen op de vorming eener nieuwe, levende in de maatschappelijke werkelijkheid gefundeerde en toe te passen ethiek, de lezing van dit boekje willen aanraden.

DAN. DE LANGE Jr.

Rudolf Stammler. Rechtsphilosophische Abhandlungen und Vorträge.

Zweiter Band: 1914—1924. Pan Verlag. Rolf Heise, Charlottenburg 1925 (ing. 13 M., geb. 20 M.).

Na de uitvoerige aankondiging van het eerste deel van Stammler's *Verspreide Geschriften* in aflevering 2 van dit tijdschrift (*Mensch en Maatschappij*, 1e jaargang, blz. 219—221), kan een weergave van den inhoud van het spoedig daarna verschenen tweede deel eenigszins korter zijn, omdat de richting van Stammler's gedachtengang reeds vroeger werd aangeduid en de thans voor ons liggende opstellen denzelfden geest ademen.

Wat de door hem verkondigde maatschappij-leer aangaat, is vooral thans van belang zijn uit 1921 dateerende opstel, getiteld: „Die materialistische Geschichtsauffassung, Darstellung, Kritik, Lösung,” waarin opnieuw de uit den tijd van het materialisme stammende socialistische maatschappijleer van Marx en Engels wordt uiteengezet en wel, gelijk Stammler bedoelde leerstellingen opvat: immers de stemmen van den laatsten tijd, o. a. Mr. Eigeman's uiteenzettingen, geven ook wel tot andere gezichtspunten van die veelzijdige theorieën aanleiding, mede in verband met den ontwikkelingsgang der socialistische schrijvers uit den lateren tijd. In tegenstelling met bedoelde vooral door Marx verkondigde leerstellingen ontwikkelt Stammler hier nog eens opnieuw zijn theorie over *Wirtschaft* en *Recht*, als stof en vorm van het sociale leven. Van belang is daarbij Stammler's bespreking

van Rudolf Steiner's leer der „Dreigliederung des sozialen Organismus”, waarvan Stammler niet slechts ten aanzien van het uitgangspunt, het sociale organisme, uitvoerig de begrips-vaagheid uiteenzet, doch waarbij hij tevens de driedelige onderscheiding bestrijdt, als slechts van betrekkelijke waarde: een tegenstelling tusschen Wirtschaftsleben, politisches Leben en geistiges Leben, gaat reeds daarom niet op, omdat hier begrippen van verschillende orde naast elkaar gesteld worden: er is geen economisch verkeer, waarvan het rechts- en geestelijk leven ware af te scheiden: beide laatste trouwens — het eerste daarvan o.i. weder een onderdeel van het tweede — als bewustzijnsinhoud opgevat, zijn steeds op elk productieverkeer toepasbaar. Naast deze met Stammler's vroeger weergegeven gedachtengang overeenkomende bestrijding hangt samen diens verwerping van Steiner's leer, wanneer daarin, tot staving van diens driedelige onderscheiding van het sociale organisme, gewezen wordt op de uit de Fransche revolutie dateerende begrippen: vrijheid, gelijkheid en broederschap, waar deze, gelijk Stammler beoogt, met een systematische indeeling van het maatschappelijke leven niets uitstaande hebben: vrijheid is geen uitdrukking van een maatschappelijke wetmatigheid, gelijkheid komt niet overeen met den maatstaf, dien men als gerechtigheid aanduidt. broederschap valt evenmin, althans ten volle, daarmede samen: dit volgt trouwens vanzelf uit Stammler's rechtsleer, gelijk deze ook in de andere opstellen ontwikkeld is.

Daarvan worde in de eerste plaats vermeld Stammler's fraai opstel, indertijd in het helaas gestaakte Zeitschrift für Rechtsphilosophie verschenen, en getiteld: „Begriff und Bedeutung der Rechtsphilosophie”, een beknopte, doch heldere weergave van Stammler's rechtsleer; aanknoopingspunten daarvan zijn ook te vinden in de opstellen, getiteld: „Das Recht im Zusammenhange mit der Kulturentwicklung”, „Der Gedanke der Gerechtigkeit” en „Die Gerechtigkeit in der Geschichte”, waarvan vooral de laatste bijdrage aan den wereldoorlog herinnert, hetgeen ook geldt voor het aan Bismarck's staatsopvatting gewijde opstel, waarin deze ons afgeschilderd wordt als de verdediger van den staat, zoo noodig ook door de wapenen, en wel van den staat, opgevat als middel ten dienste van het recht, en belichaamd in de monarchie, waarbij het staatshoofd de „Salus publica” tot richtsnoer kiest, zulks overeenkomstig een christelijke levensleer.

Poëtisch zou men kunnen noemen Stammler's verhaal over Mandeville's bijenfabel, betrekking hebbende op een richtig geleid maatschappelijk leven, in het bijzonder den op juiste wijze geordenden Staat, waarbij Stammler, gelijk vanzelfsprekend is, zijn „richtiges Recht” ter sprake brengt, hetgeen ook geldt ten aanzien van zijn opstel getiteld: „Recht und Macht”.

Nieuw zou men daarentegen kunnen noemen zijn bijdrage over „Recht und Kirche”, waarbij hij het wezen van het kerkelijk recht uitvoerig bespreekt aan de hand zijner opvattingen omtrent rechtsbegrip en rechtsidee. In verband met dit opstel, dat ook over de door de kerk opgelegde verplichtingen handelt, ware te wijzen op Stammler's bijdrage, gewijd aan huwelijk en echtscheiding, een lezenswaardige verhandeling van deze veelbesproken vraagstukken en wel, hetgeen juist één der grootste verdiensten van Stammler is, op hoog wetenschappelijk peil gehouden, waarbij hij van zijn ruimen, wijsgeerigen blik wederom blijk geeft en daaraan een merkwaardige juridische detailkennis paart.

Van dit laatste getuigen trouwens ook Stammler's opstellen over de collectieve overeenkomst, over de rechtsgeldigheid van gemeentelijke bedrijfsbelastingen, over bekendmakingen der „Reichswirtschaftsstelle”, een oorlogsinstelling, alsmede een kort opstel over de wetgeving van het bezet gebied.

Als van meer algemeen belang worde daarentegen nog gewezen op Stammler's opstel over den rechtsstaat, en op de lijvige bijdrage, betrekking hebbende op de nieuwe richtingen in de rechtspraak, tevens aantoonende, hoe aan elke rechtsbeoefening ten slotte een wijsgeerige rechtstheorie ten grondslag ligt.

Wanneer men Stammler's levenswerk, in zijn verspreide geschriften neergelegd, overziet in verband met zijn vroeger aangehaalde standaardwerken, kan men als zijn grootste verdienste aanmerken zijn logisch opgebouwd rechtssysteem, waarbij zijn onderzoek naar rechtsbegrip en rechtsidee de kern uitmaakt en een resultaat bereikt wordt niet slechts van belang voor de rechtstheorie, doch ook voor de rechtspraktijk, die in bedoeld rechtsbegrip en de rechtsidee maatstaven bezit bij het vellen van elk rechtsoordeel (vgl. onze bijdrage in: *De Opbouw*, October 1923). Indien een opmerking van algemeenen aard geoorloofd is, dan zou zulks betreffen de door Stammler gebezigde kritische methode, waarvan het empirisch karakter wellicht niet voldoende naar voren komt; immers het analyseerende element dier methode heeft betrekking op (ervarings)-feiten, en wel die maatschappelijke verschijnselen, welke als rechtsverschijnselen worden aangeduid en als voorwerp van zijn onderzoek gebezigd worden. Ook al noemt Stammler eens het „Wollen” een denkmethode, tegengesteld aan het waarnemen van verschijnselen, en gericht op een doel, ten slotte blijkt Stammler's „Wollen” en in het bijzonder zijn „unverletzbares, selbstherrliches, verbindendes Wollen”, welke het rechtsbegrip zou uitmaken, een begrip beantwoordende aan de maatschappelijke verschijnselen, die men rechtsverschijnselen noemt (vgl. o. a. *Lehrbuch der Rechtsphilosophie*, 1922 blz. 83: „Diese beschreibende Festlegung zweifelloser geschichtlicher Erlebnisse”). Het maatschappelijk leven als zoodanig en wel als rechtsorde opgevat, is derhalve het voorwerp en in zooverre uitgangspunt van Stammler's op de formeele zijde van elk rechtsverschijnsel gericht onderzoek; zijn overigens waardevolle uiteenzettingen van het anarchisme als een ontkenning van elke rechtsorde en van het socialisme als maatschappelijke ontwikkelingsleer houden dan ook geen rechtstreeksch verband met zijn op rechtsbegrip en rechtsidee gericht onderzoek, hetgeen nog duidelijker uitkomt ten aanzien van zijn aan de Christelijke geloofsleer ontleende levensbeschouwing.

Trouwens ware de vraag te stellen of aan dat derhalve op de empirie steunende onderzoek naar het rechtsbegrip wel de eerste plaats ware toe te kennen, waar Stammler bij de daarop volgende en volgens hem daaraan ontleende behandeling van de rechtsidee tot de slotsom komt, dat niet alles wat aan het rechtsbegrip beantwoordt, ook voldoet aan den maatstaf, dien men als rechtsidee, het gerechte, de gerechtigheid aanduidt. Daaruit toch volgt o.i., dat dergelijk „unrichtiges Recht” ten onrechte den naam van „recht” draagt, en onder rechtsbegrip slechts omschrijving van „rechts-verschijnsel” is te verstaan. Hieruit volgt tevens, dat Stammler's onderscheiding tusschen „wahrnehmen” en „wollen” niet behoorde te beseffen het rechtsbegrip, doch bedoelde rechtsverschijnselen, (waarnemingsverschijnselen). Voorts worde ook hier niet uit het oog verloren, dat eveneens bedoeld op de rechtsidee gericht onderzoek van Stammler tot voorwerp heeft de ervaring, t.w. de rechtsoordeelen, beoordeelingen naar den maatstaf van het gerechte (vgl. *Lehrbuch*, 1922 blz. 208 noot 2: ein empirisches Begehren, das von den Grundsätzen der Richtigkeit eines Rechtes bedingend geleitet wird”; vgl. ook: die Lehre von dem richtigen Rechte, 1902 blz. 175: „Aufgabe einer durchschneidenden Analyse des Rechtsinhaltes”; voorts de scherpzinnige opmerkingen in Prof. Polak's: *Zin der vergelding*, 1921, blz. 46). Stammler's uitkomsten te dezer zake, zijn „Grundsätze des richtigen Rechtes”, loopden dan ook ten slotte evenwijdig met de resultaten, waartoe Prof. Heijmans' onderzoek van de zedelijke beoordeeling voert, ook al is Stammler's gedachtengang volkomen afwijkend, en al blijven tegen de methode van den Groningschen hoogleeraar evenzeer bedenkingen aan te voeren in verband met diens uitschakeling van storende factoren. Intusschen doet een en ander niets af aan de blijvende waarde van Stammler's grootsche poging het rechtsbegrip en de rechtsidee te benaderen.

G. J. VAN BRAKEL.